

De schilder van de Zwijger

Iedereen kent het portret van de jonge, knappe prins Willem van Oranje in glanzend harnas. Maar wie heeft de Zwijger zo weergaloos neergezet? **Thera Coppens** verdiepte zich in het leven van de Utrechter Anton Mor. Deze hofschilder van keizer Karel V en koning Filips II was een internationale ster.

Antonius Mor van Dashorst werd tussen 1517 en 1519 geboren in Utrecht, als zoon van een wolverter aan de Oudegracht. Toen hij nog klein was, verwierf de Domstad even een schitterende positie op het wereldtoneel: in 1522 werd te Rome een timmermanszoon uit de Brandsteeg gekozen tot paus Adrianus VI. Er barstte in zijn geboortestad een uitbundig feest los waarbij men een pop van de paus 'ommedroeg', en op alle bruggen werden vreugdevuren ontstoken.

Anton Mor bleek al jong zo goed te tekenen, dat hij er in slaagde om leerling te worden bij de beroemde kanunnik-schilder Jan van Scorel, zoals Karel van Mander in zijn *Schilder-boeck* (1604) vermeldt. Hier heeft Mor het schildersvak geleerd. Scorel had een werkplaats bij de Mariakerk in Utrecht, waar hij zich gevestigd had na een korte carrière als conservator van de kunstschat in het Vaticaan onder paus Adrianus. Toen deze paus in 1523 overleed, keerde Scorel terug naar de Lage Landen. Hij ontving in zijn woning erudiete kunstenaars en prelaten uit binnen- en buitenland. Deze humanisten discussieerden in het Latijn en Frans. De jonge Mor hield zijn oren goed open en hij nam hun hoofse manieren in zich op.

Naar Brussel

In 1546 was ook keizer Karel V onder de bezoekers. Hij had in 1528 het Sticht met geweld toegevoegd aan zijn keizerrijk. Door de bouw van een dwangburch,

De penning met Mors beeltenis werd gemaakt door zijn vriend Steven van Herwijck, die leefde van ca. 1530 tot ca. 1567 (National Gallery of Art, Washington). Daarnaast Willem de Zwijger in 1555 door Mor (Gemäldegalerie Alte Meister, Kassel).

Mors portret van twee kanunniken uit Utrecht, de 'domheren' Cornelis van Horn en Anthonis Taets van Ameronghen, 1544 (Gemäldegalerie, Berlijn).

Mor moet deze kleine persoon die in dienst was bij kardinaal Granvelle vaak gezien hebben (ca. 1560, Louvre, Parijs).

het gehate Kasteel Vredenburg, hield hij de bevolking onder de duim. Karel V had dit jaar ervoor gekozen om in de Domkerk het 21ste kapittel van het Gulden Vlies te houden: de plechtige maar ook feestelijke bijeenkomst van de adellijke leden van deze prestigieuze en exclusieve ridderorde. Het was een demonstratie van de macht en luister van het Habsburgse Huis. De keizer werd vergezeld door zijn twaalfjarige page Willem, de prins van Oranje die nog maar kort geleden uit de Dillenburg was overgekomen om aan Karels hof een katholieke opvoeding te krijgen. De graven van Egmond en Hoorne waren er, en ook de pas tot Vliesridder bevorderde hertog van Alva, die de Spaanse kroonprins Filips in Madrid voorbereidde op zijn toekomstige regeringstaken. Toen de illustere ridders gehuld in rode fluwelen mantels met de gouden ordetekens op de borst naar de Dom schreden, liep heel Utrecht uit om dit schouwspel te zien. Na de plechtigheid bezocht Karel V met zijn raadsheer Antoine Perrenot de Granvelle, de bisschop van Atrecht, ook de werkplaats van Scorel. De meester moet zijn begaafde medewerker Mor, die toen omstreeks zevenentwintig jaar oud was, aan het hoge gezelschap hebben voorgesteld. Granvelle, een mecenas met een fijne neus voor talent, nodigde Mor in 1549 uit om naar zijn bisschoppelijk hof in Brussel te komen. De schilder liet zijn vrouw Aartje en hun drie kinderen in Utrecht achter.

De jonge prins Filips, de latere koning van Spanje (en de Nederlanden), vastgelegd door Mor in 1549 (Museo de Bellas Artes de Bilbao). De vrouw hiernaast is Maria Tudor, de bloedfanatieke katholieke koningin van Engeland bijgenaamd Bloody Mary, die in 1553 aan hem was uitgehuwelijkt. Ze zat in 1554 in Londen model voor 'Anthony More' (Prado, Madrid).

Psychologisch inzicht

Mor had onder leiding van Scorel en in diens stijl meegewerkt aan portretten van leden van de Jeruzalembroederschap (pelgrims die Palestina bezochten), maar in Granvelles paleis kreeg hij de kans om in zijn eigen stijl een portret van de bisschop te schilderen. Het veroorzaakte een sensatie. De prelaat leek te leven, te ademen. Alva gaf eveneens opdracht om hem portretteren, evenals andere edellieden die het keizerlijk hof op de Brusselse Coudenberg frequenteerden. Twee zusters van de keizer, Eleonora van Frankrijk en Maria van Hongarije, poseerden voor Mor. Hij kreeg zelfs opdracht om prins Filips te schilderen, die in 1549 een kennismakingsreis door de lage landen maakte omdat hij er zijn vader zou gaan opvolgen als landsheer. Hij voelde zich er alerm minst thuis en vond de Vlamingen maar uitbundig en ruw. Mor toont met psychologisch inzicht zijn afwerend gezicht, vol boze verlegenheid.

De 'Vlaamse Titiaan'

Karel V moet Mors ontwikkeling met belangstelling gevolgd hebben, want hij droeg hem op de leden van zijn Habsburgse familie in Spanje en Portugal vast te leggen voor zijn portrettengalerij in het keizerlijk paleis. Vergezeld door knechten en leerlingen trok de hofschilder van Karel V in 1551 naar het zuiden.

Zijn roem was 'Antonio Moro' vooruit gesnel, men noemde hem de Vlaamse Titiaan, naar de grote Italiaanse meester, die ook al vele Habsburgers en edellieden voor zijn ezel had gehad. In Spanje bezocht il Moro onder andere Filips en schilderde er diens zoon Don Carlos, fysiek en geestelijk een slachtoffer van de Habsburgse inteelt. Carlos' moeder was een volle nicht van haar man Filips, en ook hun voorouders huwden vaak onderling. Geen wonder dat Carlos met zijn geestelijke gezondheid kampte. Ook de Portugese infante Joao Manuel die in het paleis te Lissabon voor hem poseerde, was een zwakke jongen. Dit zorgenkind van koningin Catharina, de zuster van keizer Karel, was als enige overgebleven na de dood van acht broertjes en zusjes. Mor vereeuwigde de veertienjarige Portugese kroonprins in diens trouwjaar (1552). De tiener draagt een flatteus, karmozijnrood hemd en heeft opvallend blozende wangen. De ziekelijke jongen overleed twee jaar later.

Bloody Mary

De adellijke opdrachtgevers stonden in Lissabon opnieuw voor 'O Moro' in de rij, maar er kwamen ongeduldige brieven uit Brussel. Granvelle gelastte zijn schilder om na drie jaar afwezigheid terug te komen. In Brussel leverde Mor de bestelde portretten af en keerde als een voornaam en welgesteld man terug in zijn geboortestad. Aartje Mor bracht datzelfde jaar hun vierde kind ter wereld. Mor kocht een ruime woning op de hoek van de Oudegracht en de Twijnstraat, maar de rust was van korte duur, want de keizer stuurde hem naar Londen om een portret te schilderen van Mary Tudor, de dochter van Hendrik VIII en zijn eerste vrouw Catharina van Aragon.

De vurig roomse Mary zat sinds 1553 op de Engelse troon. Ze was uitgehuwelijkt aan de ruim tien jaar jongere kroonprins Filips van Spanje. Mary had haar schoonvader de keizer in de herfst van

Koopman Thomas Gresham, financieel agent van de Engelse kroon in de Nederlanden en tevens stichter van de Londense beurs. Het flankerende portret is van zijn vrouw Anne Fernely. Mor heeft hen ergens tussen 1560 en 1565 voor zijn ezel gehad in Antwerpen, waar ze woonden (Rijksmuseum Amsterdam).

1554 laten weten dat haar hofarts op de feestdag van het Moederschap van de Heilige Maagd (15 oktober) bij haar een zwangerschap had vastgesteld. Karel beschouwde dit als een teken uit de hemel. Mary Tudor ontbrak nog in zijn portretgalerij en dit moest Mor gaan rechtzetten.

In Utrecht was hij door zijn Spaanse verleden niet langer welkom

Anthony More schilderde Mary in Whitehall Palace. Ze heeft een kille blik en strakke trekken om de harde mond. Het meedogenloze portret werd echter alomtewees bewonderd en gekopieerd. Ze was, net als Filips, een fanatiek en wreed vervolger van haar protestantse onderdanen. De 'ketter' die openlijk in hun geloof volhardden, vonden na gruwelijke martelingen de dood, wat haar de naam Bloody Mary bezorgde.

Het jaar erop werd duidelijk dat Mary schijnzwanger was. Ze overleed in 1558.

De Zwijger

In de herfst van 1555 kwamen alle Vliesridders en hun gemalinen naar het keizerlijk paleis in Brussel om getuige te zijn van de abdicatie van de keizer. Dat was een gunstige gelegenheid voor Anton Mor om hen met het trotse ordeteken van het Gulden Vlies te portretteren. Toen de jichtige keizer voor het laatst naar zijn troon liep, steunde hij op de schouder van Willem van Oranje.

Hij vertrouwde erop dat de prins zijn opvolger loyaal zou dienen.

De prins was nog niet tot Vliesridder verheven toen Anton Mor aan Willems portret begon. Met rijpe mensenkennis schiep Mor de beeltenis van iemand, die al vroeg geleerd heeft zijn ware gevoelens te verbergen. De prins, door Granvelle 'de Zwijger' (Taciturnus) genoemd, wendt het hoofd iets naar de schaduw links. Zijn blik is argwanend, de mond bars.

De nieuwe vorst Filips II bleef tot 1559 in Brussel wonen. Diverse edelen gaven Mor opdracht tot het schilderen van portretten, onder wie – opnieuw – Alva.

Mor onder Spaans bewind

Mor vergezelde Filips II toen deze naar Madrid verhuisde. Karel van Mander

vertelt dat de koning graag naast de schilder kwam zitten om toe te zien hoe hij werkte. Op een keer gaf Mor hem een tikje op de schouder met zijn maalstok, gewoon een schildersattribuut, maar toch... het verontrustende bericht bereikte de inquisitie. Was Mor bezig de koning te beheksen? Om aan de brandstapel te ontkomen vluchtte hij in 1561 met een smoes naar de Lage Landen. Filips vroeg hem een paar maal om terug te komen, maar Mor koos voor zijn veiligheid.

In 1566 raasde de Beeldenstorm over de Lage Landen. De 'Ijzeren hertog' Alva moest van Filips II orde op zaken stellen, maar zijn Tiende Penning wekte extra woede en de Raad van Beroerten kon de opstand tegen de Spaanse koning niet onderdrukken. In 1568 brak een oorlog tegen het Spaanse bewind uit die tachtig jaar zou duren. In zijn laatste jaren schildert Anton Mor voorname kooplieden zoals Thomas Gresham en diens vrouw en zijn vriend Steven van Herwijk, een medailleur. In Utrecht was hij door zijn Spaanse verleden niet langer welkom. Hij vestigde zich voorgoed in Antwerpen. Daar overleed hij voor 1576. Hij werd begraven in de Onze Lieve Vrouwekerk.

Anton Mor heeft in Nederland niet veel erkenning gekregen. In zijn geboortestad Utrecht is geen straat of steeg naar hem vernoemd. Tentoonstellingen ontbreken. In het buitenland ligt dit anders. Mors zelfportret hangt bij de werken van Titiaan in de Uffizi in Florence. In het Prado in Madrid is een zaal aan zijn werk gewijd. In het portaal van het Prado staat zijn naam gebeiteld boven die van Rubens en Rembrandt.

Thera Coppens schreef vele historische boeken, waaronder *Antonius Mor hofschilder van Karel V* (1999). Zie www.theracoppens.nl